

ЕРІК ПЕН ТАҒДЫР

Еркіндік, ерік, тағдыр адам тіршілігінің маңызды, мәнді экзистенциалдық ұғымдары болып саналып келеді. Таңдау еркіндігі арқылы әрекеттене отырып, адам тәжірибесін байытады, өзін көрсету мүмкіндігіне ие болады. Олар өз еркімен әрекет етіп, ойлай алатын мүмкіндіктен тұрады. Еркіндік үшін алғышарт қажет, адам өз әрекетінде еркін, соңғы нәтижесінде қажеттіліктен тәуелді. Қазіргі таңда саяси және рухани өмірдің орталығында жауапкершілік, ерік тағдыр мәселесі болып табылады.

Еркіндік бізді күреске итермелейді, адамдық қуаныш пен ләззаттан бас тартуға сүйрейді. Қайғыру, тәуекел, жеңіліс арқылы болған еркіндіктің өзі өмірімізді жақсы ете алады. Еркіндікке адам ғана таңдау жасайды. Өзінің әлеуметтік мәнінде, қоғамдық өмірде, саясатта, заң, басқа да заңды актілерде, өнерде, публицистикада, көркем әдебиетте ерік пен тағдыр мәселесі кең тараған. Ерік өз тілегенінді алдына қойған мақсатыңды жүзеге асыру, саналы ұмтылыс, тілек, талап, билік, мүмкіндік, ал «еркіндік дегеніміз – ерікті күй». Егер еркіндік шындықты адекватты түрде тануда болса, онда адам таным объектісіне тәуелдікте, оның еркін ерігі басылып қалған. Объективті қажеттілікті тани отырып, адам өзін қоршаған табиғи ортаға, әлеуметтік үрдістерге, өз табиғатына әсер етуге қабілетті. Ертеден-ақ ерік табиғаты жөнінде бір-біріне қарама-қарсы екі көзқарас материалистік және идеалистік көзқарастар қалыптасты. Материалистік ілім тұрғысынан алып қарасақ, адамның ерік бостандығы – себепті байланыстылыққа, детерминизм ұстанымына бағынатын бостандық. Қиыншылықтарды жеңіп шығу да – ерік бостандықтың бір көрінісі. Идеалистер ерікті ми қызметімен де, қоршаған ортамен де байланысы жоқ рухани күш деп санайды. Олар ерікті біздің санамыздың нұсқаушылық, қызмет атқаратын жоғары агенті деп санайды. Ерік ешкімге және ешнәрсеге де бағынбайды. Ол еркін. Олардың пікірінше, адам кез келген жағдайда ешкіммен есептеспей-ақ өзінің ойына келгенін істей алады. Ол еркін әрекет етеді. Басқаша айтқанда, адам не тілесе соны істейді, қалауына қарай қылық жасайды. Бәрі оның ерікті еркіне байланысты.

Ерік еркіндігінің идеалистік концепциясы философиялық және этикалық көзқарас тұрғысынан да жалған. Идеалистердің

ойынша рух бостандығы әрекет бостандығына алып келеді. Бірақ қоғам мүшелерінің мүдделерімен санаспайтын жеке адам мінез-құлқы мораль және заң нормаларын менсінбеу, кейде оны бұзу болып табылады.

Материалистік ұғым – ерік табиғаты жөніндегі бірден-бір дұрыс түсінік. Онда психиканың басқа жақтарымен бірге еріктің де жүйкелік ми процестері түріндегі негізі болады. Ерікті материалдан, мидан бөліп алу мүмкін емес.

Материалистер адам қоршаған ортамен өте тығыз байланыста болады деп қарайды. Тиісті сыртқы жағдайлар болмаса, ол өмірін сақтай да, жалғастыра алмайды. Ерік сананың басқа да түрі тәрізді объективтік шындықты мидың бейнелендіруі.

Ерік табиғаты туралы материалистік көзқарасты баяндай және оны идеалистік көзқарасқа қарсы қоя отырып, Ф. Энгельс: «Еркіндік табиғат заңдарына ой жоруындағы тәуелсіздікте емес, еркіндік сол заңдарды білуде және сол білудің негізінде табиғат заңдарын жоспарлы түрде белгілі мақсаттар үшін қызмет етуге көндіру мүмкіндігінде» – деп жазды және онан соң: «Олай болса, ерік еркіндігі – істі жете біліп, қорытынды жасай алуда, одан басқа еш нәрсе де емес» – деді.

Ерік адамның практикалық және танымдық әрекетін ретке келтіруден көрініп, соларды жүзеге асырудан тұрады. Ерік табиғатын материалистік түсіну әрекеттер мен қылықтардың қозғаушы күштері адамның өзінде емес, сыртқы ортада жатады деген жайтты сөзсіз мойындаудан көрінеді. В.И. Ленин: «Адамның мақсаттарын объективтік дүние туғызады және оны өзінің шарты етеді, оны нақты, бар нәрсе ретінде табады. Бірақ адамға өзінің мақсаты дүниеден тыс алынған дүниеге байланысты емес тәрізді болып көрінеді еркіндік» – деп жазды.

Еріктік амалдың ең негізгі кезеңі қандай болмасын тоқтамды орындау стадиясы. Өзінің қандай болмасын тоқтамын іске асыратын, оны орындайтын кісіні ғана еркі нағыз жетілген адам деп айтуға болады. Талай жақсы тоқтамдардың жүзеге аспай, орындалмай қалатындары да кездесіп отырады. Бұлай болудың себебі орындалудан қиын мақсатты алға қоюдан, мақсаттың айқын болмауынан, әлі де болса өмірге дұрыс көзқарастың қалыптаспауынан, өз ісіне сенімсіздіктен, мақсат еткен нәрсенді жәнтәніңмен сүймеуден т.б. себептерден болады. Сондықтан, адам өзінің алдына шамасы келетін, орындай алатын мақсаттарды қойып, осы жолда түрлі қиыншылықтарды жеңіп отыруы тиіс.

Философиялық көзқарас тұрғысынан ерік пен тағдырды қарастырып өттік, енді психология ғылымы өкілдерінің көзқарасына көз жүгіртсек. Белгілі мінез-құлықтың принципі бар, өз ісінің дұрыстығына көзі жеткен адам ғана нақтылы тоқтамға келе алып, оны қалай да орындаудың тиімді жолдарын таба алады, бұл жолда орынсыз солқылдақтық, табансыздық көрсетпейді. Кейбір адамдар өзінің алдына көмескі, бұлдыр мақсат қояды да, ой таразына жақсылап салмайды, сөйтіп оны орындай алмай қалады. Ерекше ой жұмысын керек етпейтін жеңіл мақсатты алға қою да адамның еркін енжар, әлсіз етіп жіберуі мүмкін. Сондықтан белгілі ерік күшін талап ететін, тиісті жұмыстар істеу нәтижесінде қол жететін мақсаттарды ғана алға қоюымыз қажет [1, 79 б.].

Сонымен, ерік қимылын тікелей қоздырғыштардың қатарына адамның қажеті, оның мотивтері мен мақсаттары, қызығулары, тілектері жатады. Бір нәрсені керексінуі ретіндегі қажеттілік әрекет жасау түпкі ниет болып есептеледі. Қажеттілік негізінде мотив, яғни қимылға ойысу себебі туады.

Ал, адам не нәрсеге тырысса, сол оның қимыл мақсаты болады. Егер де адам ұмтылып отырған мақсат пен оны осыған ойыстырған мотивтер айтылу болса, онда мұндай ұмтылыс тілек делінеді. Танылып білінбеген ұмтылыс қызығу делінеді. Тілекке қарағанда, қызығу адамның ерік ұстамдылығын аз дәрежеде алады, сондықтан да қызығу мақсаты нақтылы жүзеге асуды сирегірек алады. Адамның еркі алға қойған мақсатқа жетуде бөгет болатын тілектерді жеңе білу қабілетінде, әрі оны қажымай-талмай жүзеге асыра білуінде болады.

П.К. Анохин әрекет акцепторы деген ұғымды ұсынды. Оның мәнісі – жүйке процестерінің сыртқы оқиғалар барысынан оза жүретіндей тәрізді көрінетіндігінде. Бұрынғы тәжірибе негізінде адам жүйке жүйесіне болашақта берілетін әсерді алдын ала біледі. Сигнал негізінде мида көп рет қайталау арқылы қалыптасқан жүйкелік байланыстардың бүкіл комплексі, ассоциациялардың барлық жүйесі қалпына келтіріледі.

П.К. Анохин ұсынған ережелер мінез-құлықтың еріктік реттелуінің механизмі жөніндегі біздің түсініктерімізді тереңдетіп, кеңейте түседі. Шығармашылық мүмкіндігі бар болғандықтан, нақты әрекеттің алдын алу механизмі адамда жануарларға қарағанда әлдеқайда жақсы жетілген. Адамдағы ассоциациялар жүйесі аз ғана және шалғай тітіркендіргіш негізінде-ақ

қалпына келтіріледі.

Психология тарихында бихевиоризм деп аталатын шетелдік механистік бағыт әрекеттің саналы сипатын теріске шығарып, адам әрекетін механикалық тұрғыдан шешті. Сөйтіп, оны жануарлар өмірімен салыстырады. Бұл ғылыми тұрғыдан қателесу еді. Бихевиоризм теориясы бойынша оқу әрекеті, жаттығу тәжірибесі саналы әрекет емес, көп пысықтап, жаттығу нәтижесінде туатын механикалық процесс деп саналады.

Механистік психология еріктің материалдық дүниесімен байланысын да жоққа шығарды. Ерік табиғатын, ерікті әрекеттің себебін теріс түсіндірді. Олар ерікте өзін-өзі билейтін бостандық бар, ерікті әрекеттің себебі – «ерік бостандығы», сана адамға не тілесе, соны береді деп бұрмады. Бұл теорияның еріктің ғылыми негізі бола алмайтындығын оның шындыққа сай келмейтіндігінен.

Интеллектуалдық немесе ассоциациялық теорияны жақтаушылардың және дамытушылардың бірі өткен ғасырда Германияда өмір сүріп, негізін салған Э. Мейман. Оның айтуынша, еріктік әрекеттердің барлығы ақыл-ой, интеллектпен байланысып, солардың нәтижесінен пайда болады, яғни ерік адамның мұқтажы мен қажеттілігі секілді рухани күшінен туындайды. Адам өз мұқтажықтарын жүзеге асыру үшін мақсат, міндеттер қояды, сол мақсатқа жету үшін алда тұрған бөгеттердің барлығын бұзуға әрекет етеді.

Бұл үшін адам ең алдымен алға тұтқан мақсатын елестетуі керек, содан оны ортаға салып көпшілікпен талқылауы қажет. Сөйтіп адам қандай міндеттер, қандай әрекеттер жасайтынын ақылға салып, оған алдын ала дайындық жасап, содан соң еріктік әрекетті атқаруға кірісіп, оны жүзеге асыруы тиіс. Э. Мейманның айтуынша, адамның ерік-жігері үнемі екіге бөлініп отырады.

•бірі – ақыл-оймен байланысты елестудің пайда болуы;

•екіншісі – ақыл-ойды қатыстырмайтын жай әрекеттер.

Бұл пікір бойынша ерік өздігінен пайда болады, ол өзінен-өзі еріксіз жүзеге асып отырады. Адам ерікті әрекет ету үшін өзінің бұрынғы көрген-білгенін елестетуі керек, сол елестудің нәтижесінде адамның ерікті әрекеттері пайда болады. Мұндай көзқарас адамның ерік-жігерін белсенді түрде өзінің әрекеті ретінде қарастырмайды, өздігінен ассоциация заңдары бойынша пайда болатын әрекеттер деп түсінеді.

Ерік туралы эмоциялық теорияны ұсынушы неміс психологы В. Вундт. Оның көзқарасы бойынша, ерік эмоциялық сезімдердің тек бір түрі ғана болып табылады. Ерік ең күшті сезімдердің, аффектердің ерекше варианты. Жағымды сезімдер ерікке негіз болып, оларды тудырып отырады. Әрине, ерікті эмоцияның бір түрі деп айтуға болмайды. Өйткені ерік пайда болу үшін, оған адамның түрлі жағымды сезімдері тұрткі болмайды, керісінше адамның мұқтажықтары себеп болады [2, 37 б.].

Америка психологі У. Джеймс ерік адамда пайда болған ойдың еріксіз қимылға айналуы дейді. Оның пікірінше, адамның қимыл-әрекеттері ой арқылы өздігінен қимылға айналып кетеді. Мысалы, адам көзін жұмып тұрып екі қолын екі жағына созып, бір қолын алдына, екінші қолын артына қарай қимылдатса, адамның қолы өздігінен біраз қимылдай бастайды. Немесе адам жіпке бір тасты байлап, қолын созып жіпке тізген тасты жай айналдырам деп ойласа, жібі қимылдап өздігінен айналғандай болады. Міне, осындайды У. Джеймс ерік әрекеті деп ойлайды.

Ерік туралы, пешенеге жазылған тағдыр туралы діни көзқарастарға жүгінсек Ирада-и-жузия Аллаһ құлдарына бір нәрсені істеу немесе істемеуде берген қалау және таңдау еркіндігі. Алдын ала адам жаннатқа немесе тозаққа баратынын білмейді, сондықтан жақсы амалдар жасап, үміттенеді, өз тағдырын алдын ала білмегені үшін жақсылыққа үміт етіп, құлшылыққа баруы өзі үшін абзал. Құдай тек нұсқаушы, ал орындаушы адам – өз еркі өзінде бір жағдайды өзгерткісі келсе, ол да өз қолында, діни тұрғыда көп нәрсе ниетке байланысты, ниеті түзу адам жолы да ашық.

Тағдыр сөзінің діни ұғымдағы этимологиясына келер болсақ, Аллаһтың алдын ала білген ғылымы мен даналығының талабы бойынша бүкіл тіршілікке арнап өлшеген мөлшері. Тағдыр – араб тіліндегі «қадар» сөзінен шығып, «өлшеу, бір нәрсені белгілі бір өлшем бойынша жарату, белгілеу» ұғымдарын білдіреді.

Ал, діни терминологиядағы мағынасы әлем жаратылғаннан бастап, болмыста болатын бүтін құбылыстар мен жаратылыстардың қашан болатындығын, мезгілін, орнын, мекенін, ерекшеліктері мен сипатын Аллаһ Тағаланың ежелден, яғни әу бастағы ілімімен белгіленіп, өлшеніп қоюымен байланысты [3,52 б.].

Тағдырдың төрт бөлімі бар. Яғни, тағдырға иман келтіру төрт түрлі нәрсені мазмұндайды:

әл-Бильм – Білім: Аллаһ тағала өз

жаратылысының не жасағанын, болашақта не жасайтынын біледі, оның ішінде уақыты мен орны. Аллаһ тағала барлық нәрсені жалпылама да, егжей-тегжейлі де біледі. Бұл нәрселер Аллаһтың өз істеріне немесе пенделерінің істеріне қатысты болсын бәрібір.

Китабат. Соны Аллаһ ләухул-махфузға жазып қойғандығына сену. Бұл жөнінде Аллаһ тағала: «Аллаһтың жер, көктегі нәрселерді білетінін білмейсің бе? Шексіз бұлар кітапта жазулы. Күдіксіз бұл Аллаһқа оңай» (Хадж сүресі, 70-ші аят). Мұслимнің сахих кітабында Абдуллаһ ибн Әмір ибн әл-Әстан риуаят етілген хадисте: Мен пайғамбардың: «Аллаһ тағала бүкіл халықтың тағдырларын көктер мен жерді жаратудан елу мың жыл бұрын жазып қойған», – деп айтып тұрғанын естідім», – делінген.

Машиғат – Ерік: Барлық орын алатын нәрселер тек Аллаһтың қалауымен ғана болады деп сену. Өзінің ісіне қатысты не мақлұқаттардың ісіне қатысты болсын, бәрібір. Өзінің ісіне байланысты Аллаһ тағала: «Сондай-ақ Аллаһ қалағанын істейді» (Қасас сүресі, 68-ші аят). «Иең қалағанын жаратады да сұратпайды» (Ибраһим сүресі, 27-ші аят). «Ол сондай Аллаһ, сендерді жатырларда қалағанынша бейнелейді», – деген (Әли Имран сүресі, 6-ші аят).

Қ. Жолдыбайұлының «Имани гүл» атты кітабында: «Ислам дініндегі иман негіздерінің соңғысы – тағдырға иман. Пайғамбарымыздан (с.а.у.) «Иман дегеніміз не?» – деп сұраған уақытта: «Аллаға, періштелеріне, кітаптарына және пайғамбарларына, ақырет күніне, тағдырдың жақсысы мен жаманына иман ету», – деп жауап берген [4, 47 б.].

Басқа мұсылман жұрттары сияқты қазақ халқы да иман шарттарының бірі жақсылы-жаманды тағдырдың бір Тәңірден болатынына шүбәсіз сенеді. Сондықтан, осынау нанымның белгісі тілде көрініс тауып, кейінгі ұрпаққа ұлағат болып қалыптасты. Мысалы, қазақ мәтелінде «Құдайсыз қурай сынбас» делінеді. Мұның мәні төмендегі аяттың мағынасымен дөп келеді.

«Тағдыр» түсінігінің танымдық табиғатын бірден тану қиын. Себебі, тағдыр ұғымы жеке-леген адамдарда олардың жасына, жынысына басқа да әлеуметтік жағдайларына байланысты әр түрлі болып келуі заңдылық. Осы орайда, біз қазіргі қазақ поэзиясында өзіндік қолтаңба қалдырып жүрген ақындардың өлеңдерін қарастыра отырып зерттеу жүргіздік. Тағдыр көп ретте адам еркінен тыс болатын оқиға барысы, түрлі жағдайдың тоғысу салдары, өмірдің

адамның мойнына артқан жүгі деген секілді түсініктер ретінде танылады. Ал, сол жүкті әркім әрқалай қабылдайды. Біреулер маңдайдағы жүкті көтере алмай жатса, өз өкініші мен өкпесін өмірден, тағдырдан көреді.

Қазақ ұлтының танымында адам баласының өміріндегі сәтсіздіктердің көбі «тағдырға» байланысты. Мәселен: «тағдырдың тезі» деген фразеологизмді адам баласының өмірден көрген теперіші деп те түсінуге болады.

Ақын-жыраулар поэзиясында адам баласы «тағдыр алдындағы шарасыздықты» тек күйіне бермей үлкен парасатпен қабылдап, ажал, қаза, өлім атты құбылыстардың адам баласының және өзге де тіршілік иесіне ортақ екенін жырға қосу арқылы өздерін-өздері және кейінгі ұрпақтың сабырға шақыратынын парасат пайымының өте жоғары екенін көрсетеді.

Кейде ақындар тағдыр сөзін тікелей жазмыш сөзімен алмастырып қолданады. Жазмыш діни Алла маңдайға жазған тағдыр, бұйрық, жазу.

Философ, ақын Абай атамыз да Тағдыр Алланың бұйрығы, соған сенуге оны тағдыр деп қабылдау адам баласының ісі екені туралы айтқан:

«Хор болды жаным,
Сенсіз де менің күнім,
Тағдырдан келген зұлым
Тағдыр етсе Алла
Не көрмейді пенде» –

деген жыр жолдары адам баласы тағдыр – ажал атты құбылыстарға үлкен сабырмен қарағандығын, ақиқат өмірдің реалды шындығын көре білгенін аңғартады. Және де жыр жолдарындағы көркем суреттеулер этнос танымына етене жақын бейнелермен салыстырыла суреттелуі де «тағдыр» түсінігінің ақиқат өміріндегі келбетін көрсетуде өзге де бейнелермен салыстырыла суреттелуі «тағдыр» түсінігінің мазмұнын түсінуге ықпал етуші факторлар деп қарауға болады [5, 94].

Келіп ем дін ислам қаласынан
Тағдырдың үмітім бар панасынан (Мәделі), –

деген жолдарынан «тағдырдың, үміт, пана» екенін оның тек «жамандық, жазмыш, келеңсіз әрекеттерге» ғана емес, оларға қарама-қарсы құбылыстар «жақсылық, қуаныш, үміт оты» секілді категорияларға да қатысы бар екенін көрсетеді.

Қазақ этносының түсінігінде адамның ғұмырындағы жақсылы не жаманды өмірі, тіпті

өмірінің ақырына дейінгі көрінісі адамның «сызық-белгісі» арқылы беріледі. Ол адам түсінігі мен тілдік қолданыста адам мүшесіндегі әртүрлі сызықтар арқылы беріледі. Ол маңдайда, алақанда, жауырындағы, жазу сызықтарымен байланыстырылады.

Ақын-жыраулар поэзиясындағы «тағдыр» түсінігінің логикалық модельдеріне тағдырды – ауыртпалық; тылсым күштің адам баласының басына берген «сыйы» (жақсы не жаман); жазмыш; тылсым күштің ықпалы; өмір, өлім, ажал, қаза; жақсылық-жаманшылық; қуаныш-қайғы т.б. қарама-қарсы құбылыстарды жатқызуға болады.

Тағдырдың адамзат баласына ортақ болатынын адамзат қоғамына келген нәубеттен (ашаршылық, соғыс, жұт, табиғат апаты, т.б.) көрсек, оның жекелеген адамдар үшін түрлі болатыны: біреулердің тағдыры аса күрделі, шым-шытырық оқиғаларға толы болса, енді біреулердікі керісінше, өмірі жеңіл, жолы үнемі болып тұратын аса көп қиыншылықсыз өмір сүретіндер де болады. Жоғарыдағы ақын-жыраулардың өлең жолдарынан тағдырдың сан алуан сипатқа ие болатынын, қоғам мен қоршаған ортаның (өмірдің) тұрақты әрі жалғыз болатыны лингвофилософиялық түрде бейнеленген. Тағдыр ақындар танымында өте бейнелі, жанды, суретті.

Этнос танымында адам баласының өмірдегі сәтсіздіктерінің көбі «тағдырға байланысты». Мәселен, тілдегі «тағдырдың жазуы» дегенге келсек, адам баласы өз өміріндегі қиыншылықтың алдында дәрменсіз. Себебі, оған о баста дүниеге шыр етіп келгенде-ақ оның маңдайына болашақтағы өмірінде не боларын тылсым күш жазып қойған деген діни түсінік бар.

Біз талдаған ақындардың логикалық танымында тағдыр кейде қайғы, қасірет, өкініш, бақытсыздық сәттерімен танылады. Тіпті тағдыр тәлкегінің шеткі нүктесі өмірден түңілу, өмір сүрудің мәнін жоғалту, іштей сары уайымға салыну, пәс күйге түсу жағдайларымен түсініледі. Мұны біз көңілдің кейбір кездерінде жазылған жырлар десек те, қаламгерлердің танымында тағдыр адамға берілген ауыртпалық, тылсым бір күш, уайым ретінде танылып, одан өмірлік құтыла алмай, соған мойынсыну мазмұнында көрінеді.

Қорыта айтқанда, ақындардың тағдыр туралы лирикаларында жоғарыда талданған тағдыр ұғымының мазмұндық деңгейі әр қырынан танылады. Өмірдің мазмұны көбінесе «тағдыр – маңдайдағы жазу, жазмыш» моделіне құрылған.

Біз қарастырған ақындар танымында тағдыр:

- өзгермейтін өмір заңы;
- алдын ала жазылып қойған маңдайдағы жазу;
- тылсым күші мол әлем;
- жүйкені сыздататын сыз;
- адамның өмірі мен тұрмыс-тіршілігі;
- сынақтан тұратын өзгеше бір күш т.б.
- құдіреттің жазмышы;
- өмірдегі қателіктер;
- махаббатта жолы болмау;
- ажал,
- сәтсіздік,
- шарасыздық,
- Құдайдың кітабы,
- құранның парағы,
- мұз,
- сұрмерген,
- ақ пыраққа мінген жол т.б.
- ақындық т.б.

Барлық айтылғандарды қорыта келе, менің адам тағдыры мен еркіне қатысты мынадай тұжырымым қалыптасты:

1) адам өз тағдырының қожасы, өз әрекетіне қарай тағдыры қалыптасады;

2) адам тағдыры Жаратушының құзырында алдын ала жазылып қойылған, ол оны өзгерте алмайды. Құдайға байланысты тек құлшылыққа ғана сай адам марапатталады, адам тілегі енжар болса, әрекетіне қатысты өзгере алады;

3) толықтай еріксіздік, тағдырдың фаталисті, бірақ адамға таңдау еркі берілген;

4) адам инициативасыз өмір сүре алмайды, кез келген ситуацияда ол әрекеттенеді, адамның өз тағдырына қатынасына көп нәрсе байланысты, өз өмірінің қожайыны өзі екеніне сену немесе сенбеу өз еркінде, тағдыр емес адам өз тағдырын жасайтынына сенейік.

Адамның ерік бостандығы кейде осы абсолютті жаратушының еркінің ішіне енгізіліп адамда еркіндік мүлде жоқ деген пікірге келсе, кейде осы абсолютті еркіндікпен қатар адамның да өзіне тән шектеулі еркіндігі бар деген пікірлер айтылған. Яғни, діннің шарты бойынша адам баласы өзіне берілген шеңбердің ішінде ғана еркін әрекет алады. Ол шеңберден шығуға тыйым салынады. Тіпті адам баласының өзіне белгіленіп берілген шеңберден шығуға оның ақылы да, күші де мүмкіндік бермейді. Берген күннің өзінде ол іс-әрекеті дінге жат қылық болып саналып, әр түрлі жазалармен қорқытылады. Адамның күнә жасауы, немесе бір діни шартты орындамауы оның өз еркі бойынша әрекет етуі емес, оның күнәнің алдында, өзінің құмарлық сезімінің ал-

дында әлсіздігінен деп саналады. Олай болса дін күнә болып саналатын істер жолындағы адамның еркіндік құндылық ретінде бағаламайды.

Әдебиеттер

1. Жекебаева М.А. Еркіндік пен жауапкершіліктің өзара байланысына әлеуметтік философиялық талдау: кандидаттық ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертация. – Алматы, 2008. – 138 б.
2. Маслова В.А. Концепт Судьбы. – М., 1998.
3. Намазбаева А.Ш. Психология. – Алматы, 1998.
4. Жолдыбайұлы Қ. Имані гүл. – Алматы: Дәуір, 2012. – 384 б.
5. Байтенова Н.Ж., т.б. Дінтану негіздері. – Алматы, 2013.

References

1. Jekebayeva M.A. Erkindik pen zhauapkershiliktin ozara baylanysyna aleumettik-filosofiyalyk taldau kandidattk gylimi darezhesin aluga arnalgan thesis. – Almaty, –2008 w. –138.
2. Maslova B.A. Concept sudvy. – M., 1998
3. Namazbayeva A.Sh. Psychology – Almaty, 1998
4. Zholdybayuly K. Imani gyl – Almaty; Dauir, – 2012, 384 b
5. Baitenova N.J., T.B. Dintanu negizderi. – Almaty, – 2013